

Zuzana Maďarová – Alexandra
Ostertágová • Spoločné cesty občanok
a revolucionárok • Úvod

Noora mala štrnásť rokov a žila v Helsinkách. V škole zvykla odvrávať a rozčuľovala tým vyučujúcich aj spolužiačky a spolužiakov. Ako osemnásťročná konštatovala: „Skončila som v tichom odpore, musím byť proste trpezlivá.“ ••• Po roku 1981, keď väčšinu lídrov poľského hnutia Solidarita uväznili, opozičné médium *Tygodnik Mazowsze* viedli ženy. Jedna z nich, Joanna Szczesna, však o svojej pozícii povedala: „Politické rozhodnutia som ovplyvňovala jedine tak, že som upravovala texty, aby mali profesionálnu úroveň.“ ••• „Ak ste ráno odišli na politickú brigádu a vrátili ste sa fakt hladní, prišli ste a jééé! Prekvapenie! Na stole bolo pekne prestreté – polievka, fazuľa, mäso a zelenina,“ opisuje Elena Salazar prácu žien v revolučnom hnutí v Mexiku v roku 1968. ••• Ženy z organizácie Indy Media Brazil zorganizovali verejné bozkávanie lesbických párov. Chceli tak podporiť dve lesby, ktoré vyhodili z baru preto, že si verejne preukazovali city. ••• Hongkong sa usiluje stať svetovým mestom, víta investície aj technické talenty zo zahraničia. Mei Fong z pracujúcej triedy ale nezamestnajú ani na umývanie dlážok alebo záchodov, lebo nehovorí po anglicky. „Všetky tabuľky, aj tie na záchodoch, budú v angličtine.“ ••• Migrantky bez dokladov, ktoré pracujú v domácnostiach, nemajú žiadne právne postavenie. Bývajú odkázané na zamestnávateľa, ktorý svoju pozíciu často zneužíva a niekedy sa usiluje určiť aj to, kedy sa majú sprchovať. Jedna pracovníčka v takom prípade radí: „Večer sa okúpať len naoko, nechať tiecť vodu a navlhčiť uteráky, aby ste zamestnávateľa oklamali. Na druhý deň, keď bude zamestnávateľ preč, sa môžete okúpať znovu.“

Príbehy o ženách rôzneho veku, ktoré patria k odlišným sociálnym triedam, žijú a pracujú v rôznych krajinách, spojil jednoduchý zámer – zostaviť publikáciu o aktérstve žien v revolučnom období i v každodennom živote. Pôvodne sme o kontexte revolúcií a občianstva premýšľali ako o dvoch samostatných témach, ktorým sa obe dlhodobo venujeme (pozri napr. Maďarová, 2011; Ostertágová, 2012). Keď sme sa však rozprávali o tom, čo čítame a ako o tom premýšľame, občianky a revolucionárky sa začali čoraz viac približovať. Nachádzali sme medzi oboma oblasťami prieniky v témach i vedeckých prístupoch a ako podnetné sa ukázalo ich čítanie vo vzájomných súvislostiach. Navyše, poskytnúť príbehom o občiankach a revolu-

cionárkach spoločný priestor sa javilo ako zmysluplné aj z ďalšieho dôvodu: napriek tomu, že obe oblasti skúmania sú pomerne podrobne rozpracované a z historických i súčasných štúdií je zjavné, že utváranie politickej subjektivity (nielen) žien súvisí s konceptualizovaním občianstva aj revolúcií, tieto výskumné oblasti navzájom len málo komunikujú a zdá sa, že každá ide vlastnou cestou. Šesť vybraných prekladových štúdií a ich usporiadanie naznačuje, čo môže takéto spojenie ponúknuť.

Do popredia vystúpila otázka normatívneho vymedzenia toho, čo znamená byť občianskym a revolučným subjektom, pričom v oboch prípadoch sa opakuje vzorec zneviditeľňovania aktivít aj špecifických pozícií žien. V prípade výskumu občianstva feministická kritika poukazuje na to, že model občianstva utvárajú normy, ktoré opisujú životnú situáciu úzkej skupiny ľudí – bielych mužov strednej triedy bez telesného a mentálneho znevýhodnenia, ktorí sú v strednom, teda ekonomicky produktívnom veku a žijú v heterosexuálnych vzťahoch (Yual-Davis, 2007). Feministické výskumy zároveň zdôrazňujú, že na základe knižne publikovaných a opakovane medializovaných naratívov, ktoré utvára práve táto sociálna skupina, sa konštruje aj všeobecný obraz o revolúciách a sociálnych hnutiach v rôznych krajinách (napr. Cohen – Frazier v tejto publikácii; Maďarová, 2011, Penn v tejto publikácii). Vychádzame pritom z koncepcie teoretičky Iris Marion Young (2010), podľa ktorej sociálna skupina nemusí označovať jednoliate spoločenstvo ľudí, ktorí sa identifikujú ako jej členky a členovia. Príslušnosť k určitej sociálnej skupine sa definuje na základe podobnosti postavenia týchto ľudí vo vzťahu k štruktúram spoločnosti (porovnaj Uhde, 2010). Ženy, muži, lesby, gejovia, transrodové osoby, národnostné či rasové menšiny, ľudia s fyzickým či mentálnym znevýhodnením a ľudia z rôznych spoločenských tried sa teda nemusia sami identifikovať ako spoločenská skupina a nemusia mať spoločné záujmy ani podobné charakteristiky, no stretávajú sa s podobnými obmedzeniami/privilégiami v prístupe k spoločenským zdrojom.

Ďalšou tematickou oblasťou, ktorá vyplynula zo spojenia výskumov občianstva a revolúcií, je aktérstvo žien alebo schopnosť žien konať (agency). Feministická kritika nielenže poukazuje na vylúčovanie žien z rôznych oblastí života, ako aj z tvorby poznania, ale zá-

roveň obracia pozornosť na individuálne i kolektívne aktérstvo žien. Preukazuje sa tu význam historického poznania, ktoré je nevyhnutné pre vytváranie určitej kontinuity skúseností, aktivít a úspechov žien (pozri Cviková, 2007; Scott, 1999). Historička Joan Wallach Scott (1999, 2007) opisuje, ako sa ženy stávali historickými aktérkami prostredníctvom zhromažďovania a zverejňovania informácií o ich životoch a skúsenostiach. Nejde pritom len o históriu „pozoruhodných žien“, ktorá „nevypovedá nič o tom, čo robila väčšina žien, ani o význame aktivít žien pre celú spoločnosť“ (Cviková, 2007, s. 11). Dôraz sa kladie aj na bežnú skúsenosť a každodenné aktivity rôznych žien. Scott (2007) konštatuje, že ide tak o zvýznamňovanie špecifických skúseností žien, ako aj o prehodnocovanie historických udalostí prostredníctvom rodu ako analytickej kategórie a v konečnom dôsledku o prehodnocovanie zaužívaných štandardov historického významu.

Do tretice by sme rady zdôraznili problematiku odporu, ktorá sa v spojení občianstva a revolúcií ukázala ako obzvlášť podnetná. Nadväzujeme pritom na teóriu každodenného odporu, ktorú vypracovala autorská dvojica Anna Johansson a Stellan Vinthagen (2013). V nadväznosti na známu tézu Michela Foucaulta (1999) – kde je moc, tam je aj odpor a jej obmenu „kde je odpor, tam je aj moc“ (Abu-Lughod, 1990, s. 42), Johansson a Stellan tvrdia, že hoci jedno bez druhého neexistuje, sociálne vedy sa intenzívne zaoberajú len mocou a odporu nevenujú pozornosť. Môžeme doplniť, že pri tematizácii odporu ide zväčša o odpor viditeľný, kolektívny a odohrávajúci sa vo verejnej sfére. Takéto chápanie odporu však zneviditeľňuje rôzne prejavy rezistencie, pripisuje schopnosť konať len určitým privilegovaným skupinám a znemožňuje tematizovať aktivity iných skupín či jednotlivých osôb. Teória každodenného odporu tieto problémy reflektuje a zdôrazňuje, že odpor môže byť individuálny aj kolektívny, môže byť súčasťou každodennej rutiny, nemusí sa odohrávať vo verejnej sfére a často je nielen nerozpoznaný, ale aj nevedomovaný. Prekonáva zneviditeľňovanie rôznych činností marginalizovaných skupín a ich vylúčenie z občianskej a politickej sféry.

Napokon sa pri zblížovaní občanok a revolucionárok vynorilo mnoho otázok. Čo spája vylúčenie i aktívne konanie občanok, ktoré žijú v revolučných a nerevolučných podmienkach? Ak uvažujeme

o revolúciách ako o mieste, kde sa opätovne utvára a reformuluje vzťah medzi občianskou spoločnosťou a štátom, teda o mieste, kde možno nanovo stanovovať významy občianstva, ako ovplyvňuje rodová dynamika revolučných hnutí artikulovanie občianstva po revolúcii? Sú revolúcie jediným miestom, kde sa utvára význam občianstva a definuje obraz občianskeho subjektu? Ako môžu subjekty vylúčené z ideálu občianstva alebo revolučného konania klásť odpor? A možno klásť odpor a vyjednávať svoju pozíciu aj bez toho, aby sa narušila integrita revolučného hnutia alebo koncepcie (neo)liberálneho občianstva?

Publikácia *Občianky a revolucionárky*. Ako, kedy, kde sa vylučujú nevhodné subjekty opisuje príbehy rôznych žien, ktoré vstupujú do revolučného a občianskeho priestoru v rôznych časových obdobiach, na rôznych miestach a v rôznych historických, spoločenských a politických kontextoch. Aby sme predstavili šesť prekladových štúdií v širších súvislostiach i vzájomných prepojeniach, najskôr načrtujeme oblasti výskumu, z ktorých predkladané texty vychádzajú: feministickú kritiku občianstva a feministické skúmanie revolúcií a sociálnych hnutí. Ďalej sa zameriame na dva spôsoby čítania tejto publikácie – čítanie z perspektívy vylučovania a čítanie z perspektívy každodenného odporu. V závere vsadíme publikáciu do kontextu Knižnej edície ASPEKT a stručne predstavíme jednotlivé štúdie.

Občania

Feministické prístupy k občianstvu sú dvojznačné. Občianstvo predstavuje na jednej strane teoretický aj politický koncept, ktorý umožnil mnohým znevýhodňovaným skupinám artikulovať svoje práva (Young, 1989), na druhej strane však samotný pojem občianstva vznikol práve na základe vylúčenia žien a súkromnej sféry z verejného života (Pateman, 2000). Ako zhrňa Linda Zerilli:

Feministické prístupy ku kánonu politickej teórie sa vyznačujú hlbokou ambivalenciou. Na jednej strane kánonickí autori zväčša odmietali ženy ako politické bytosti so svojimi vlastnými právami a vymedzili ich len

ako príviesky mužov – občanov. Ak je teda občan rodovo príznaková kategória založená na vylúčení žien, zdá sa, že vývoj feministickej teórie by mohol na takomto kánone len stroskotať. Na druhej strane, ten istý západný kánon významným spôsobom konštituuje náš politický slovník, je cenným zdrojom politického myslenia, ktoré by sme bez neho mohli len ťažko realizovať. (2006, s. 106)

Kým v minulosti sa ženy a ďalšie sociálne skupiny vylučovali z občianstva explicitne, v súčasnosti sa v západných demokraciách práva vyplývajúce z formálneho občianstva (teda príslušnosti k národnému štátu) priznávajú aspoň na formálnej úrovni všetkým ľuďom bez ohľadu na ich rod, vek, etnickú či národnú príslušnosť, preferenciu sexuálnych partnerov a partneriek či zdravotné znevýhodnenie. Mnohé kritické analýzy však ukazujú, že to, ako sa formulujú práva a povinnosti „občana“ a ako sa utvára model ideálneho občianstva, v skutočnosti vylučuje mnohé sociálne skupiny – koncept občianstva je androcentrický (Orloff, 1993; Pateman, 1998), heterosexistický (Hobson – Lister, 2002), ageistický (Higgs, 1995), etnocentrický a rasistický (van Dijk, 1997; Schinkel, 2008). Teórie občianstva predkladajú zdanlivo neutrálny a univerzálny model, ktorý však opisuje pozíciu veľmi úzkej sociálnej skupiny – bielych heterosexuálnych mužov strednej triedy bez zdravotného znevýhodnenia (Lister, 1997; Young, 1989; Yuval-Davis, 2007).

Tento univerzálny občan nie je len konceptom politickej teórie, ale definuje aj rámce každodenného života. Obraz autonómneho, pribojného a podnikavého jednotlivca, ktorý nastoľuje súčasný (neo)liberálny model občianstva, organizuje nastavovanie politík, ktoré sa dotýkajú najrozmanitejších oblastí ľudského života. Rôzne výhody, ktoré sa na občianstvo vzťahujú, sa ľuďom priznávajú najmä podľa toho, nakoľko sa do tohto normatívneho obrazu zmestia. (Hobson – Lister, 2002; Orloff, 1993)

Feministická kritika sa napriek tomu pojmu občianstva nevzdala a sústavne sa usiluje pretvoriť ho tak, aby reflektoval životnú pozíciu rôznych sociálnych skupín. Tieto kritické feministické projekty v súčasnosti vychádzajú predovšetkým z koncepcie občianstva Thomasa H. Marshalla (1950). Hoci ani táto koncepcia sa nevyhla

kritike za to, že jej pohľad na občianky a občanov je androcentrický a zohľadňuje predovšetkým životné pozície mužov zo strednej triedy (Lister, 1997), feministickému poznaniu ponúka dôležitý posun v chápaní občianstva. Podľa Marshalla (1950) totiž občianstvo nie je len súborom práv a povinností, ale predstavuje aj pocit prináležitosti k spoločnosti, v ktorej človek žije. Tento pocit pritom nemožno dosiahnuť bez určitej miery práv, na základe ktorých sa osobe zabezpečí prístup k zdrojom spoločnosti a možnosť zúčastňovať sa na jeho živote. Marshall pôvodne rozlíšil tri druhy práv – občianske, politické a sociálne. Feministická kritika v súčasnosti dopĺňa ďalšie a uvažuje o ekonomickom, intímnom, telesnom či sexuálnom občianstve. Pociťovanie prináležitosti k spoločnosti sa dosiahne len vtedy, ak sa do sociálnej, politickej a občianskej sféry práv vnesie rodový rozmer, ak občianky a občania budú môcť ekonomicky zabezpečiť svoje životy bez hrozby diskriminácie či vykorisťovania na pracovnom trhu, ak sa uzná hodnota neplatených prác v oblasti starostlivosti, ak občianky a občania budú môcť rozhodovať o vlastnom tele či utvárať vzťahy, pre aké sa rozhodnú. (Roseneil - Halsaa - Sümer, ed., 2012; Roseneil, ed., 2013)¹ Rovnako ako verejná – politická sféra aj tieto oblasti sú súčasťou dohodnutého spoločenského usporiadania, sú predmetom aj subjektom utvárania politik (Yuval-Davis, 2008; diskusiu o feministickom rozrušovaní hraníc medzi verejnou a súkromnou sférou pozri napr. Kiczková, 2011; Kobová, 2013).

Tento posun v chápaní občianstva ako pocitu prináležitosti pomáha prekračovať predstavu občana ako svojbytného jednotlivca, ktorému stačí utvoriť dostatočný priestor na to, aby si vlastným úsilím vybudoval (a najmä finančne zabezpečil) život, aký mu najviac vyhovuje. Feministickým iniciatívam otvára možnosť artikulovať požiadavky na odstraňovanie spoločenských a inštitucionálnych prekážok, ktoré sa vzťahujú na špecifické životné pozície žien rôznych spoločenských tried, národností, s rozličnou preferenciou sexuálnych partneriek či partnerov alebo s rôznou mierou fyzického či mentálneho znevýhodnenia. Tento prístup dokonca umožňuje prekročiť hranice národného štátu a uvažovať o pociťovanej prináležitosti ľudí žijúcich v spoločnostiach, ku ktorým právne nepatria – teda migrantiek a migrantov (Kennedy-macfoy, 2012).

Feministický výskum sa teda okrem skúmania teoretických a politických rámcov občianstva zaoberá aj otázkou každodenného prežívania občianstva a v čoraz väčšej miere aj otázkou vplyvu feministických a ženských hnutí na pretváranie spoločenských podmienok, v ktorých sa občianstvo praktizuje. Takýmto spôsobom sa životy občanok a občanov chápu ako relevantný zdroj utvárania poznania o občianstve ako teoretickom koncepte aj politickej praxi. Rovnako dôležité je, že sa pozornosť zameriava na feministické organizácie ako spoločenské aktérky, ktoré vstupujú do verejného priestoru s cieľom i možnosťou aktívne vyjednávať a pretvárať význam občianstva. (Roseneil – Halsaa – Sümer, ed., 2012; Roseneil, ed., 2013)

Revolucionári

Feministické skúmanie revolučných a sociálnych zmien je fragmentárne, ukotvené v rôznych vedných disciplínach vrátane histórie, sociálnych a politických vied. Jednotlivé oblasti skúmania pritom na seba odkazujú len málo, a hoci možno nájsť obsahové prieniky, prístupy sa líšia. Takáto fragmentárnosť poznania na jednej strane prináša rôznorodosť, zmnoženie prístupov i tém, na druhej strane komplikuje hľadanie prienikov a continuity medzi rôznymi výskumami a vytvára dojem, akoby si žili vlastným životom. Veľká časť výskumov o účasti žien v revolúciách využíva orálnu históriu, ktorá ako teória i metóda skúmania čelila a ešte stále čelí silnej kritike z prostredia tradičnej histórie (Perks – Thomson, 1998; Reinhartz, 2002), musí obhajovať svoje miesto vo vedeckom poznaní a legitímnosť vedeckých výstupov. Kritika obmedzenej možnosti zovšeobecňovať výsledky výskumov založené na orálnej histórii spôsobuje, že jednotlivé práce stoja často vedľa seba ako prípadové štúdie, súvislosti medzi nimi nie sú dostatočne artikulované, čo oslabuje schopnosť preformulovať univerzálne chápaný historický kánon či zdanlivo univerzálnu teóriu.²

Ďalším faktorom, ktorý prispieva k fragmentárnosti feministického poznania o obdobiach sociálnych a politických zmien, je rozdelenie na výskumy revolúcií a výskumy sociálnych hnutí. Napriek

tomu, že obe výskumné zamerania sa často sústreďujú na tie isté udalosti – napríklad roky 1968 a 1989 – jazyk, prístupy, metódy ani výsledky vzájomne často nekomunikujú. Nedochádza tak k dostatočnej výmene poznania a k efektívnemu hľadaniu prienikov a spoločných rámcov. Zároveň však obe oblasti poznania prichádzajú s podobnými konštatovaniami o rodovom poriadku revolúcií a sociálnych hnutí, o rodovej dynamike revolučných diskurzov či spoločenských a politických zmien.

Feministické výskumy revolúcií a sociálnych hnutí sa zhodujú na tom, že kánon poznania sa zameriava primárne na vedúce osobnosti hnutí a revolúcií, ktorými sú najmä muži. Utvára sa obraz maskulínnych hrdinov v úlohe dejateľov histórie a spoločenských zmien. Ako píše Sara Evans (2009), rok 1968 sa naprieč krajinami konštruuje ako boj synov proti otcom a opisuje sa prostredníctvom militaristických metafor.³ Hoci k dispozícii nie je výskum, ktorý by sa zameriaval na hnutia roku 1989 v rôznych krajinách, existujú čiastkové výskumy a štúdie, ktoré potvrdzujú, že aj toto obdobie politických a spoločenských zmien sa konštruuje primárne prostredníctvom osobností a aktivít mužských lídrov. Shana Penn (2005) napríklad konštatuje, že hoci hnutie Solidarita vytvorilo v osemdesiatych rokoch v Poľsku množstvo hrdinov a hrdiniek, viditeľnými zostali predovšetkým mužskí lídri. Aj na Slovensku a v Českej republike sa v odbornej literatúre, ako aj vo verejnom diskurze vytvára obraz mužských tvorcov Nežnej revolúcie (Brežná, 1993; Maďarová, 2011; Repka, 1993). Vo všetkých prípadoch je dôležité zohľadniť tak rod, ako aj ďalšie sociálne kategórie – revolucionár, ktorý sa javí ako univerzálny, je totiž mladý muž alebo muž v strednom veku zo strednej triedy. Naratívy „univerzálnych revolucionárov“ do veľkej miery určujú obraz revolúcií vo všeobecnosti, ich aktivity a skúsenosti zastupujú celú škálu aktivít a skúseností iných revolucionárok a revolucionárov. (Cohen – Frazier v tejto publikácii, 2009) Aj takýmto spôsobom dochádza k vylučovaniu rôznych ľudí, skupín, činností a skúseností z verejného priestoru, histórie i teórie.

Feministická kritika sa intenzívne zaoberá účasťou žien v revolúciách a zdôrazňuje, že rodové vzťahy sú dôležitou súčasťou kultúry, ideológie a politiky revolučných spoločností. Tematizuje sa pritom

nielen samotná participácia žien v revolučných aktivitách, ale aj konštrukcia ženskosti v revolučnom diskurze, úloha obrazu „ideálnej ženy“ v predstavách novej porevolučnej spoločnosti, legitimizácia revolučných hnutí prostredníctvom participácie žien v úlohe matiek alebo rodové usporiadanie porevolučnej spoločnosti a politiky (Moghadam, 1997). Významná časť výskumu sa venuje práve šesťdesiatym rokom 20. storočia, ktoré predstavujú zlom v skúmaní sociálnych hnutí z rodového hľadiska. Štúdie sa zameriavajú na dovtedy prehliadané a nezohľadňované subjekty, aktivity a role, čím prispievajú k rozširovaniu predstáv toho, kto sa chápe ako aktér či aktérka sociálneho hnutia, revolúcie, politiky a histórie. (Cohen – Frazier, 2009)

Popri historických udalostiach, akými sú revolučné roky 1968 a 1989, sa feministické skúmanie sociálnych hnutí zameriava najmä na vývoj feministických hnutí v druhej polovici 20. storočia v rôznych krajinách a dôsledne sa rozpracúva aj hnutie za globálnu spravodlivosť.⁴ Tematizuje sa pritom účasť žien v antiglobalizačnom hnutí, aktivity a postavenie feministických skupín v rámci hnutia a vyvíja sa úsilie o rekonceptualizáciu hnutia, ktorá by napomohla zviditeľnenie a zvýznamnenie činnosti feministických a ženských skupín, ako aj individuálnych žien. (della Porta, 2009, 2014; Eschle, 2009; Eschle – Maignushca, 2010; Maignushca, 2014) Skúmanie hnutia za globálnu spravodlivosť má pritom jednotnejší teoretický rámec a do veľkej miery vychádza z feministickej teórie sociálnych hnutí.

Čítanie z perspektívy vylúčovania

Ako naznačuje podnázov publikácie, spoločnou črtou predkladaných textov je vylúčovanie – autorky a autor ukazujú, ako sa na rôznych miestach a v rôznych obdobiach vylučujú nevhodné subjekty. Podľa *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (2004) je nevhodným to, čo nevyhovuje (požiadavkám), nedeje sa náležitým spôsobom, čo je nesúce. Subjekty, na ktoré sa texty publikácie vzťahujú, nevyhovujú norme stanovenej autoritou, či už je ňou právo, politická reprezentácia, samotná spoločnosť, skupina a jej vedúci predstavitelia, alebo veda. Pod vplyvom moci, ktorá je vylučujúca, sa však tieto subjekty

aj formujú, často jej vzdorujú, svoje vylúčenie prijímajú a zároveň ho reprodukujú (napríklad vo verejnom priestore, jazyku či histórii), rovnako ako vo svojej praxi vylučujú z rôznych fyzických a symbolických priestorov ďalšie subjektivity.

Pri čítaní textov publikácie *Občianky a revolucionárky* sme upriamili pozornosť na tri roviny vylučovania. Prvá rovina je materiálne, každodenné vylučovanie, ktoré sa prejavuje ako obmedzovanie využívania priestoru na úrovni školy (Gordon v tejto publikácii), nedostatočný alebo žiadny prístup k službám sociálneho zabezpečenia (Pun – Wu v tejto publikácii), vylučovanie z vedúcich pozícií sociálneho hnutia (Penn v tejto publikácii), vykonávanie aktivít, ktoré podľa spoločenských očakávaní zodpovedajú určitému rodu (Frazier – Cohen a Penn v tejto publikácii).

Druhá je symbolická rovina vylučovania, ktorá sa deje na úrovni jazyka,⁵ v procese tvorby poznania, utváraním zdanlivo neutrálnych a univerzalistických konceptov a teórií, ktoré sú však poväčšine androcentrické. Feministické práce poukázali na to, že veda je inštitúcia i súbor praxí a „je poznačená mocenskými vzťahmi, pričom takéto vzťahy aj sama vytvára a reprodukuje“ (Szapuová, 2009, s. 126). Nie je teda rodovo neutrálna, ale rodom poznačená.⁶ V nadväznosti na takéto chápanie vedy môžeme sledovať prekážky, s ktorými sa v každodennom živote stretávajú subjekty, ktoré nezapadajú do zdanlivo univerzálnej, a pritom rodovo určenej predstavy univerzálneho občana a historického subjektu (Gordon a Pun – Wu v tejto publikácii). Kým niektoré z textov sú významné práve poukazovaním na určité formy vylučovania, iné sa usilujú o rekonceptualizáciu existujúcich pojmov a premýšľajú nad novými konceptmi a teóriami, ktoré by obsiahli to, čo bolo doteraz vylúčené, ponechané na okraji a neviditeľné (Lee a Maiguashca v tejto publikácii).

Tretia rovina vylučovania sa vzťahuje na kritiku vo vnútri feministického hnutia. Prevažne čierne a lesbické feministky kritizovali najmä biele, heterosexuálne feministky zo strednej triedy za to, že kategória rodu a sexuality nie je súčasťou politiky hnutia a jeho cieľov (hooks, 2013). Už pri samotnom výbere textov sme sa preto pýtali, o akých subjektoch píše vybrané texty a ako zohľadňujú intersekciónálny prístup. Do publikácie sa dostali texty, ktoré zohľadňujú

kategóriu rodu, etnicity, veku či triedy a v mnohých prípadoch reflektujú diskusie o problematike analytickej kategórie žien vo feministickom a rodovom výskume. Zároveň vyvstala potreba venovať sa v ďalších publikáciách aj kategórii sexuality, rodového (seba)určenia či telesného a mentálneho znevýhodnenia.

Čítanie z perspektívy odporu

Názov publikácie *Občianky a revolucionárky* zdôrazňuje aktívnu pozíciu žien, pričom vo vybraných textoch možno sledovať ich prejavy odporu v rôznych situáciách. Ako sme na začiatku uviedli, významnú úlohu tu zohráva práve každodenný odpor, ktorý sa nechápe ako atribút subjektu, ale ako prax, ktorú raz môžeme, inokedy nemusíme vykonávať. Nevzťahuje sa teda na konkrétnu predstavu subjektu (občana, revolucionára), ale vždy závisí od kontextu. Má potenciál skúmať komplexnosť mocenských vzťahov, pretože na odpor hľadí vždy v súvislosti s mocou – nekonceptualizuje sa ako od moci izolovaný či nezávislý, ale ani ako jav voči nej protichodný. Zároveň sa odpor chápe ako nevyhnutne intersekciónálny, rovnako ako formy moci, s ktorými vstupuje do kontaktu a ktorých je dôsledkom. (Johansson – Vinthagen, 2013)

Na rozdiel od mnohých iných konceptov odporu sa každodenný odpor vykonáva bežne, občas s politickým zámerom, ale zväčša habituálne, pričom nemusí vždy ísť o uvedomovanú rezistenciu. Aj preto, že sa nerealizuje konfrontačne a dramaticky, často zostáva nerozpoznaný a hegemonným diskurzom býva označovaný ako nepolitický. V súvislosti s predkladanými textami je tiež dôležité, že ho nemusia nevyhnutne vykonávať formálne skupiny s kolektívnym vedomím a oficiálnym vedením, môžu ho uskutočňovať aj malé neformálne skupiny či indivíduá. Každodenný odpor, ktorý je tak rozptýlený a pravidelný, má potenciál naštříbiť hegemonne mocenské usporiadanie bez toho, aby bol identifikovaný ako odpor. Aj keď ide o odlišný typ odporu než ten viditeľný, organizovaný, označovaný ako politický, môže sa realizovať rovnakými aktérkami a aktérmi, len v rôznych časoch a na rôznych miestach.

Čítanie z perspektívy každodenného odporu odhaľuje rôzne typy subjektivít naprieč vybranými textami. Ukazuje, čo majú spoločné činnosti, ktoré vykonávali ženy v revolučnom hnutí v roku 1968 v Mexiku, s praktikami a stratégiami žien v poľskom hnutí Solidarity alebo s aktivitami feministických skupín v rámci globálneho hnutia za spravodlivosť. Rovnako umožňuje hľadať súvislosti medzi odvrávaním dievčat v školskom prostredí, spôsobmi vyrovnávania sa s diskrimináciou a vylučovaním žien z najnižších tried v Hongkongu zo strany vládnych inštitúcií či so stratégiami migrantiek bez dokladov, ktoré pracujú v domácnostiach.

Čo je ešte dôležitejšie, takéto čítanie publikácie motivuje k tomu, aby sme rôzne činnosti, praktiky a stratégie individuálnych osôb i skupín chápali ako rovnocenné voči prejavom viditeľného odporu, ktoré sa odohrávajú na verejných miestach.

Štúdie o občiankach a revolucionárkach

Keďže publikácia predstavuje heterogénny súbor štúdií zaoberajúcich sa rôznymi témami, na ktoré sa nahliada z rozmanitých teoretických perspektív, chceme jednotlivé texty predstaviť skôr prostredníctvom ich obsahu a hlavných argumentov. Nebudeme sa preto podrobne venovať ich teoretickým východiskám či empirickým poznatkom, z ktorých vychádzajú.

Publikáciu otvára etnografická štúdia autorky Tuuly Gordon, ktorá skúma prekážky, s akými sa stretávajú dievčatá a mladé ženy vo vzdelávacom procese v Helsinkách, keď sa pokúšajú realizovať vlastnú schopnosť konať, nadobudnúť nezávislosť a stať sa konajúcimi subjektmi. Teda keď sa snažia realizovať občianstvo v súlade s modelom, ktorý stanovujú aj národné vzdelávacie projekty. Štúdia poukazuje na významný rozpor medzi tým, čo dievčatá od vzdelávania očakávajú – že sa stanú nezávislými osobnosťami – a školskými praktikami, ktoré vyvolávajú širokú škálu negatívnych emócií a obmedzujú dievčatá vo využívaní ich hlasu i fyzického priestoru školy. Táto štúdia na základe etnografického pozorovania a analýzy opakovaných rozhovorov s tromi dievčatami v rôznych obdobiach ich

života odkrýva významné rodové súvislosti procesu nadobúdania občianskej subjektivity. Poukazuje na dynamiku problémov, ktoré vyplývajú z nesúrodosti medzi modelom správneho občana a rodovými očakávaniami zo strany školy.

Druhá štúdia Shany Penn nás presúva v čase, priestore i tematickom zameraní do Poľska v osemdesiatych rokoch 20. storočia. Autorka sa problematike venuje dlhodobo a na základe jej výskumu vznikla i rozsiahla knižka *Solidarity's Secret* (2005), z ktorej vybraná kapitola pochádza. Odhaľuje skúsenosti a aktivity žien v opozičnom hnutí Solidarita a vracia ich do historického poznania aj verejného obrazu o pred/revolučných udalostiach. Naratív Solidarity sa konštruoval a ešte stále aj konštruuje ako príbeh niekoľkých dôležitých mužov – najznámejších vedúcich predstaviteľov hnutia. Ženy, ktoré sa významným spôsobom podieľali na chode a udržaní celého hnutia a po vyhlásení stanného práva viedli opozičnú tlač, sú zneviediteľňované, nezobrazujú sa ako revolucionárky, dejateľky ani vedúce osobnosti hnutia a často takýmto spôsobom nevnímajú ani samy seba. Analýza rozhovorov s účastníkmi hnutia Solidarita odhaľuje rodový poriadok spoločnosti, ktorá politiku nepovažuje za oblasť, kde by ženy mohli a mali uspieť. Rovnako poukazuje na zužovanie významu toho, čo politika a politická činnosť znamená. Aktivity žien sa nerozpoznávajú ako politické, pričom išlo predovšetkým o každodennú, až rutinnú prácu, ktorá zabezpečovala infraštruktúru hnutia – prípravu a vydávanie opozičnej tlače či riadenie činnosti rôznych skupín.

Na situáciu v sociálnom hnutí v roku 1968 v Mexiku, ako aj na utváranie obrazu o tomto revolučnom hnutí sa zameriava štúdia Lessie Jo Frazier a Deborah Cohen. Autorky porovnávajú neznáme naratívy účastníčok hnutia získané v osobných rozhovoroch s publikovanými naratívami lídrov hnutia, ktorí boli uväznení po násilnom zásahu vlády proti študentským protestom 2. októbra 1968. Konštatujú, že skúsenosť lídrov určila, ako sa interpretujú revolučné udalosti v Mexiku: obraz hnutia sa zužuje na priestor väzenia a aktivity lídrov zastupujú celú škálu činností, ktoré sa v hnutí vykonávali. Z celkového obrazu hnutia sa takto vylúčili činnosti žien, ako aj ľudí, ktorí nepatrili k intelektuálnemu prostrediu strednej triedy.

Príčiny takéhoto konštruovania sociálneho hnutia v Mexiku vidia autorky v materiálnom a symbolickom rodovom poriadku. V dôsledku rodovej deľby práce sa ženy vylučovali z činností, ktoré sa chápu ako politické. Kultúrne vymedzenia maskulinity a femininity zase pomáhali utvárať a legitimizovať obraz lídrov ako vedúcich postáv – ako synov bojujúcich proti štátu-otcovi, ktorí ochraňujú ľud, zobrazovaný ako feminínny.

V poradí štvrtá štúdia autoriek Pun Ngai a Wu Ka-Ming skúma možnosti participácie žien z najnižších sociálnych tried na občianskom živote v Hongkongu. Autorky predkladajú koncept žitého občianstva, prostredníctvom ktorého poukazujú na každodennosť zápasov o prístup k občianskym právam. Tieto zápasy sa pritom dejú v kontexte úsilia vlády premeniť Hongkong na svetové mesto a udržať jeho konkurencieschopnosť v svetovej kapitalistickej ekonomike. Informátorky výskumu sú imigrantky, ktoré prišli do Hongkongu z kontinentálnej Číny a ktoré často čelia negatívnym postojom a stereotypom zo strany verejnosti aj vlády. Ich triedna, rodová a miestna príslušnosť, ako aj životné pozície, ktoré z nej vyplývajú, jednoducho nezapadajú do predstavy vzdelaného, pribojného, samostatného a podnikavého svetového občana, ktorý sa utvára pod vplyvom neoliberalného diskurzu a globálneho kapitalizmu.

Štúdia Charlesa T. Leeho sa tiež zaoberá otázkou, akým spôsobom a s akými dôsledkami nezapadajú určité životné pozície do dominantného modelu občianstva. Pozornosť autora sa obracia predovšetkým na životnú pozíciu migrantiek bez dokladov, ktoré pracujú v domácnostiach v západných a postkoloniálnych krajinách. Právne nie sú občiankami krajín, v ktorých žijú a pracujú, v dôsledku čoho nepodliehajú ani právnej ochrane. Preto musia často čeliť svojvôli zo strany zamestnávateľov a nemajú možnosť žiadať o pomoc príslušné štátne inštitúcie. Napriek tomu autor odmieta uvažovať o migrantkách bez dokladov ako o pasívnych bytostiach, ako o holom živote, ktorý je zbavený akejkoľvek politickej subjektivity. Lee sa takto kriticky vzťahuje predovšetkým k práci filozofa Giorgia Agambena a prehodnocuje jej prínos pre výskum migrácie. Štúdia predkladá alternatívny koncept občianstva ako kultúrneho scenára, ktorý predpisuje a opisuje konanie „správnych“ občianskych subjektov v rôz-

ných oblastiach života. Migrantky, ktoré pracujú v domácnostiach, si podľa autora prispôsobujú scenár občianstva, pretvárajú ho a využívajú tak, aby zlepšili svoju pozíciu. Ide pritom o konanie, ktoré nie je ani kolektívne, ani verejne rozpoznateľné, ale predstavuje skôr každodenný odpor a vyjednávanie vlastnej pozície. Tento text teda nielen kriticky reaguje na politické a inštitucionálne podmienky, ktoré mnohým subjektom zabraňujú žiť ako plnohodnotným občanom či občiankam. Vymedzuje sa aj voči teoretickým konceptualizáciám, ktoré znemožňujú rozpoznávať a analyzovať veľké množstvo alternatívnych, nekonformných a nejednoznačných subjektov a činností ako politických a občianskych.

Publikáciu uzatvára teoretička a aktivistka Bice Maiguashca s textom, ktorý tiež venuje pozornosť predovšetkým teoretickej konceptualizácii konania spoločenských aktérok. Autorka sa pritom zameriava na aktivity feministických skupín v rámci hnutia za globálnu spravodlivosť – teda na kolektívnu aktérku, ktorá vstupuje do verejného priestoru s cieľom pretvoriť a narušiť existujúce spoločenské usporiadanie. Štúdia kriticky prehodnocuje teoretické koncepty, ktoré opisujú a vysvetľujú činnosť sociálnych hnutí a zameriavajú sa predovšetkým na spektakulárne prejavy odporu. Navrhuje reformulovať ich tak, aby zohľadňovali celú škálu menších a často neviditeľných aktivít, ktoré vykonávajú napríklad feministické skupiny v rámci hnutia za globálnu spravodlivosť. Autorka pristupuje k aktivitám sociálnych hnutí ako k praxi, ktorá je kontinuálnym dynamickým procesom sociálneho zápasu, kde sa rôzne aktérky a aktéri snažia vzoprieť útlaku. Predstavuje koncept principiálneho pragmatizmu, prostredníctvom ktorého možno pristupovať k činnosti feministických sociálnych hnutí.

Občianky a revolucionárky v kontexte Knižnej edície ASPEKT

Výber a tematické zameranie publikovaných textov odzrkadľujú náš kontinuálny odborný záujem, ktorý vychádza aj z celkového zamerania feministickej publikačnej a vzdelávacej organizácie ASPEKT. Prekladové štúdie *Občianky a revolucionárky. Ako, kedy, kde sa vyly-*

čujú nevhodné subjekty vychádzajú ako súčasť projektu Podpora rozvoja rodovej kompetencie prostredníctvom publikačno-vzdelávacích aktivít, v rámci ktorého v roku 2015 vyšla aj publikácia *Feministky hovoria o práci. Ako sa ženy stávajú subjektmi kapitalizmu* (Kobová, ed.), problematizujúca koncept práce v kapitalistickom usporiadaní.

Publikácia *Občianky a revolucionárky* tematicky nadväzuje na viaceré predchádzajúce tituly Knižnej edície ASPEKT, ktoré sa venovali otázkam politickej subjektivity žien. V ostatných rokoch to bola napríklad *ASPEKTin – jar 2013. Natlačený výber z textov www.aspekt.sk*, v ktorej sú zverejnené aj odpovede rôznych žien na otázku: Čo si robila v Novembri 1989? V roku 2012 vyšla v rámci zborníkového radu *Aspekty* publikácia *Politika vylúčenia a emócií. Aspekty predvolebnej kampane 2012* (Cviková – Maďarová, ed.), do ktorej sme prispeli analýzou vybraných rodových súvislostí politických kampaní pred parlamentnými voľbami v roku 2012 (Maďarová, 2012; Ostertágová, 2012). Ako naznačuje už názov knihy, problematika vylúčenia a vylučovania bola jednou z ústredných tém analýzy. V roku 2011 vyšla v rovnakom zborníkovom rade publikácia *Politiky a političky. Aspekty politickej subjektivity žien* (Cviková, ed.), ktorá približuje, ako sa ženy stávajú subjektmi politiky – či už počas revolúcie v roku 1989, alebo v súčasnosti na lokálnej či národnej úrovni politiky, v médiách alebo politických diskusiách o právach žien. V roku 2007 vyšla publikácia *Kradmá ruka feministky rozvažuje za plentou. Aspekty parlamentných voľieb* (Kobová – Maďarová, ed.), ktorá sleduje, ako sú ženy v politike symbolicky používané a ako ich pozíciu podkopávajú stranické štruktúry či politický systém. V Knižnej edícii ASPEKT vyšla v roku 2002 publikácia *Hlasy žien. Aspekty ženskej politiky* (Cviková – Juráňová, ed.), ktorá prináša súbor materiálov o problémoch a možnostiach účasti žien v politike v minulosti i dnes.

V rámci spoločenskovedných publikácií Knižnej edície ASPEKT vyšli aj preklady diel, ktoré dnes už možno označiť za kánonické: esej Virginie Woolf *Tri guiney* (2000, preložila Jana Juráňová), feministická reflexia spoločenskej zmluvy *Sexuálna zmluva* autorky Carole Pateman (2000, preložila Lubicová Hábová), dve vydania knihy *Trampoty s rodom. Feminizmus a podrývanie identity* Judith Butler (2003, preložila Jana Juráňová; 2014 revidované vydanie v odbornej spolupráci s Lubicovou Kobo-

vou) či popularizačné spracovanie teoretických prác bell hooks *Feminizmus do vrecka. O zanietovaných politikách* (2013, preložila Jana Juráňová). Mnoho prekladov i autorských textov možno nájsť aj v prvom slovensko-českom kultúrnom feministickom časopise *Aspekt*, ktorý vychádzal v rokoch 1993 až 2004 a „obrazne aj doslovne budoval slovník rodiacich sa a sebauvedomujúcich sa feministiek a feminizmov“ (www.aspekt.sk).

Publikácia *Občianky a revolucionárky. Ako, kedy, kde sa vylučujú nevhodné subjekty* nadväzuje na širokú základňu feministického poznania, ktoré vychádza z dlhoročnej práce publikačnej organizácie ASPEKT a zároveň sa do nej pretavuje. Naším cieľom je prispieť k tomuto poznaniu ďalšími pohľadmi na politickú subjektivitu žien. Zároveň je táto publikácia príspevkom k utváraniu a formovaniu feministickej terminológie, ktorej sa ASPEKT kontinuálne venuje. Šiestimi prekladovými štúdiami chceme prispieť k rozšíreniu a rozrôzneniu pojmového aparátu i konceptuálnych rámcov feministických prác v slovenčine.

Poznámky

¹ Publikácie *Remaking Citizenship in Multicultural Europe. Women's Movements, Gender and Diversity* (Roseneil – Haalsa – Sümer, ed. 2012) a *Beyond Citizenship? Feminism and the Transformation of Belonging* (Roseneil, ed., 2013) vyšli ako jeden z mnohých výstupov rozsiahleho medzinárodného projektu FEMCIT podporeného v nadväznosti na šiesty rámcový program Európskej únie (2006 – 2011). Na projekte spolupracoval tím výskumníčov a aktivistiek z rôznych krajín Európy, ktorý sa zameriaval na úlohu ženských a feministických organizácií pri utváraní a zlepšovaní životných podmienok žien v rôznych oblastiach občianstva. Podrobnejšie informácie o projekte a viacero jeho výstupov možno nájsť na www.femcit.org.

² Tento stav sa usiluje prekonať viacero výskumov, napríklad medzinárodný projekt Pamäť žien (Women's History Project), v rámci ktorého vznikla na Slovensku rovnomená publikácia (Kiczková a kol., 2006).

³ Ide o príčinu i dôsledok toho, že ženy aj muži v roku 1968 síce nabúrli obraz hegemónnej maskulinity, ako aj maskulinistický charakter inštitúcií ako vláda či armáda, ale nie rodový poriadok v spoločnosti. (Frazier – Cohen, 2009)

⁴ Dominantný naratív feministických hnutí prevažne v západných krajinách označuje rok 1968 ako kľúčový pre vývoj feministických hnutí druhej polovice 20. storočia (Evans, 2009; Hemmings, 2011). Zároveň sa od neho odvíja genealógia nových sociálnych hnutí. Cez obe tieto diskurzívne udalosti možno vysvetľovať, prečo sú v oblasti

feministickej teórie sociálnych hnutí spracované predovšetkým feministické hnutia a feministický aktivizmus a neskôr hnutie za globálnu spravodlivosť (objavuje sa aj označenie antiglobalizačné hnutie či antikapitalistické hnutie).

⁵ K rodovo kompetentnému jazyku na Slovensku pozri kolektívnu publikáciu *Analýza významu a možností používania rodovo vyváženého jazyka* (Cviková, ed., 2014) a praktickú príručku *Ako používať rodovo vyvážený jazyk. Možnosti, otázky, príklady* (Cviková, ed., 2014).

⁶ K feministickej kritike vedy pozri aj Harding (1986); Nagl-Docekal (2007); Potter (2006).

Literatúra

- ABU-LUGHOD, Lila. 1990. The Romance of Resistance. Tracing Transformations of Power through Beduin Women. In *American Ethnologist*, roč. 17, č. 1, s. 41 – 55.
- BREŽŇNÁ, Irena. 1993. Strašná pomsta. In *Aspekt*, č. 1, s. 55. Preložila Jana Cviková.
- BUTLER, Judith. 2003, 2014. *Trampoty s rodom. Feminizmus a podryvovanie identity*. Bratislava: ASPEKT. Preložila Jana Juráňová.
- COHEN, Deborah – FRAZIER, Lessie Jo. 2009. Introduction. Love-In, Love-Out: Gender, Sex, and Sexuality in '68. In COHEN, Deborah – FRAZIER, Lessie Jo (ed.): *Gender and Sexuality in 1968. Transformative Politics in the Cultural Imagination*. New York: Palgrave Macmillan, s. 1 – 22.
- CVIKOVÁ, Jana. 2007. História žien: Aspektovský rámec a rámec politického feminizmu. In CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana – KOBOVÁ, Lúbia (ed.): *História žien: Aspekty písania a čítania*. Bratislava: ASPEKT, s. 6 – 13.
- CVIKOVÁ, Jana (ed.). 2011. *Politiky a političky: Aspekty politickej subjektivity žien*. Bratislava: ASPEKT.
- CVIKOVÁ, Jana (ed.). 2012. *Politika vylúčenia a emócií: Aspekty predvolebnej kampane 2012*. Bratislava: ASPEKT.
- CVIKOVÁ, Jana (ed.). 2014. *Ako používať rodovo vyvážený jazyk: Možnosti, otázky, príklady*. Bratislava: Centrum vzdelávania Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR.
- CVIKOVÁ, Jana (ed.). 2014. *Analýza významu a možností používania rodovo vyváženého jazyka*. Bratislava: Centrum vzdelávania Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR.
- CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana (ed.). 2002. *Hlasy žien: Aspekty ženskej politiky*. Bratislava: ASPEKT.
- CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana – MAĎAROVÁ, Zuzana (zost.). 2013. *ASPEKTin – jar 2013: Natlačný výber z textov www.aspekt.sk*. Bratislava: ASPEKT.
- DELLA PORTA, Donatella. 2014. *Methodological Practices in Social Movement Research*. Oxford: Oxford University Press.
- DELLA PORTA, Donatella. 2009. *Another Europe. Conceptions and Practices of Democracy in the European Social Forums*. Oxon – New York: Routledge.
- ESCHLE, Catherine. 2001. *Global Democracy, Social Movements, and Feminism*. Oxford: Westview Press.

- ESCHLE, Catherine – MAIGUASHCA, Bice. 2010. *Making Feminist Sense of the Global Justice Movement*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- EVANS, Sara M. 2009. Sons, Daughters, and Patriarchy. Gender and the 1968 Generation. In *The American Historical Review*, roč. 114, č. 2, s. 331 – 347.
- FOUCAULT, Michel. 1999. *Dějiny sexuality I.: Vůle k vědění*. Praha: Herrman a synové. Preložil Čestmír Pelikán.
- HARDING, Sandra. 1986. *The Science Question in Feminism*. Ithaca: Cornell University Press.
- HARDING, Sandra. 1998. Feminizmus, veda a antiosvietenská kritika. In *Aspekt*, č. 1, s. 76 – 86. Preložila Etela Farkašová.
- HEMMINGS, Clare. 2011. *Why Stories Matter. The Political Grammar of Feminist Theory*. Durham: Duke University Press.
- HIGGS, Paul. 1995. Citizenship and Old Age: The End of the Road? In *Ageing and Society*, roč. 15, č. 4, s. 535 – 555.
- HOBSON, Barbara – LISTER, Ruth. 2002. Citizenship. In HOBSON, Barbara – LEWIS, Jane – SIIM, Birte (ed.): *Contested Concepts in Gender and Social Politics*. Northampton: Edward Elgar Publishing, Inc., s. 23 – 54.
- HOOKS, bell. 2013. *Feminizmus do vrecka: O zanietých politikách*. Bratislava: ASPEKT. Preložila Jana Juráňová.
- JOHANSSON, Anna – VINTHAGEN, Stellan. 2013. “Everyday Resistance”: Exploration of a Concept and its Theories. In *Resistance Studies Magazine*, č. 1. Dostupné na: <http://rsmag.nfshost.com/wp-content/uploads/Vinthagen-Johansson-2013-Everyday-resistance-Concept-Theory.pdf>
- KAČALA, Ján – PISÁRČIKOVÁ, Mária – POVAŽAJ, Matej. 2003. *Krátky slovník slovenské-
ho jazyka*. Bratislava: Veda 2003. Dostupné na: <http://slovníky.korpus.sk/>
- KICZKOVÁ, Zuzana. 2011. Vzťah verejnej a súkromnej sféry z rodového aspektu. In KICZKOVÁ, Zuzana – SZAPUOVÁ, Mariana (ed.): *Rodové štúdiá: Súčasné diskusie, problémy a perspektívy*. Bratislava: Vydavateľstvo UK, s. 182 – 208.
- KICZKOVÁ, Zuzana a kol. 2006. *Pamäť žien. O skúsenosti sebauvárania v biografických rozhovoroch*. Bratislava: IRIS.
- KENNEDY-MACFOY, Madelaine. 2012. Remaking Citizenship from the Margins: Migrant and Minoritized Women’s Organizations in Europe. In ROSENEIL, Sasha – HALSAA, Beatrice – SÜMER, Sevil (ed.): *Remaking Citizenship in Multicultural Europe. Women’s Movements, Gender and Diversity*. Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan, s. 166 – 187.
- KOBOVÁ, Eubica. 2013. Feministická politická filozofia. In NOVOSÁD, František – SMREKOVÁ, Dagmar (ed.): *Dejiny sociálneho a politického myslenia*. Bratislava: Kaligram, s. 675 – 689.
- KOBOVÁ, Eubica (ed.). 2013. *Feministky hovoria o práci: Ako sa ženy stávajú subjektmi kapitalizmu*. Bratislava: ASPEKT.
- KOBOVÁ, Eubica – MAĎAROVÁ, Zuzana (ed.). 2007. *Kradmá ruka feministky rozvažuje za plentou: Aspekty parlamentných volieb*. Bratislava: ASPEKT.
- LISTER, Ruth. 1997. *Citizenship: Feminist Perspectives*. Basingstoke: Macmillan.

- LONGINO, Helen. 1990. *Science as Social Knowledge: Values and Objectivity in Scientific Inquiry*. Princeton: Princeton University Press.
- MAĎAROVÁ, Zuzana. 2011. Ženy Novembra: Analýza rozhovorov s aktérkami nežnej revolúcie. In CVIKOVÁ, Jana – MAĎAROVÁ, Zuzana (ed.): *Politiky a političky: Aspekty politickej subjektivity žien*. Bratislava: ASPEKT, s. 13 – 50.
- MAĎAROVÁ, Zuzana. 2012. Sex, vtipy a pop rock: Mítingy politických strán Smer-SD a SDKÚ-DS. In CVIKOVÁ, Jana – MAĎAROVÁ, Zuzana (ed.): *Politika vylúčenia a emócií: Aspekty predvolebnej kampane 2012*. Bratislava: ASPEKT, s. 55 – 108.
- MAIGUASHCA, Bice. 2014. “they’re talkin’ bout a revolution”: feminism, anarchism and the politics of social change in the global justice movement. In *Feminist Review*, č. 106, s. 78 – 94.
- MARSHALL, Thomas H. 1950. *Citizenship and Social Class and Other Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MOGHADAM, Valentine. 1997. Gender and Revolutions. In FORAN, John (ed.): *Theorizing Revolutions*. London – New York: Routledge, s. 133 – 162.
- NAGL-DOCEKAL, Herta. 2007. *Feministická filozofie: Výsledky, problémy, perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství. Preložila Hana Havelková.
- ORLOFF, Ann S. 1993. Gender and Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States. In *American Sociological Review*, roč. 58, č. 3, s. 303 – 328.
- OSTERTÁGOVÁ, Alexandra. 2012. Kto je občan? Konštrukcia občianstva v programoch politických strán. In CVIKOVÁ, Jana – MAĎAROVÁ, Zuzana (ed.): *Politika vylúčenia a emócií: Aspekty predvolebnej kampane*. Bratislava: ASPEKT, s. 13 – 54.
- PATEMAN, Carole. 1998. Contributing to Democracy. In *Revue de’études constitutionnelles/Review of Constitutional Studies*, roč. 4, č. 2, s. 191 – 212.
- PATEMAN, Carole. 2000. *Sexuálna zmluva*. Bratislava: ASPEKT. Preložila Ľubica Hábová.
- PENN, Shana. 2005. *Solidarity’s Secret: The Women Who Defeated Communism in Poland*. Michigan: University of Michigan Press.
- PERKS, Robert – THOMSON, Alistair (ed.). 1998. *The Oral History Reader*. London: Routledge.
- REPKA, Angela. 1993. Moc mužov a sila žien. In *Aspekt*, č. 1, s. 54. Preložila Jana Cviková.
- REINHARZ, Shulamit. 2002. The Principle of Feminist Research, a Matter of Debate. In MESSER-DAVIDOW, Ellen (ed.): *Disciplining Feminism: From Social Activism to Academic Discourse*. Durham: Duke University Press, s. 423 – 437.
- ROSENEIL, Sasha (ed.). 2013. *Beyond Citizenship? Feminism and the Transformation of Belonging*. Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan.
- ROSENEIL, Sasha – HALSAA, Beatrice – SÜMER, Sevil (ed.). 2012. *Remaking Citizenship in Multicultural Europe. Women’s Movements, Gender and Diversity*. Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan.
- SCOTT, Joan Wallach. 1999. *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia University Press.
- SCOTT, Joan Wallach. 2007. Rod: užitočná kategória historickej analýzy. In CVIKO-

- VÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana – KOBOVÁ, Ľubica (ed.): *Histórie žien: Aspekty písania a čítania*. Bratislava: ASPEKT, s. 40 – 71. Preložila Ľubica Hábová.
- SCHINKEL, Willem. 2008. The Moralization of Citizenship in Dutch Integration. In *Amsterdam Law Forum*, roč. 1, č. 1, s. 15 – 26.
- SZAPUOVÁ, Mariana. 2009. *Situovaná veda: Podoby a kontexty tvorby poznania*. Bratislava: Centrum rodových štúdií, Filozofická fakulta univerzity Komenského v Bratislave.
- UHDE, Zuzana. 2010. Kritická teorie Iris M. Young: Analýza strukturálnych nespravodlností a genderu. In UHDE, Zuzana (ed.): *Proti útlaku a nadvládě: Transnacionální výzvy politické a feministické teorii*. Praha: Filosofia, s. 9 – 40.
- VAN DIJK, Teun A. 1995. Elite discourse and the reproduction of racism. In WHILLOCK, Rita K. – SLAYDEN, David (ed.): *Hate Speech*. Thousand Oaks – London – New Delhi: SAGE, s. 1 – 27.
- WOOLF, Virginia. 2000. *Tri guiney*. Bratislava: ASPEKT. Preložila Jana Juráňová.
- YOUNG, Iris M. 1989. Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship. In *Ethics*, roč. 99, č. 2, s. 250 – 274.
- YOUNG, Iris M. 2010. Čí rovnost? Sociální skupiny a posuzování nerovnosti. In UHDE, Zuzana (ed.): *Proti útlaku a nadvládě: Transnacionální výzvy politické a feministické teorii*. Praha: Filosofia, s. 97 – 128. Preložila Zuzana Uhde.
- YUVAL-DAVIS, Nira. 1997. *Gender and Nation*. Thousand Oaks – London – New Delhi: SAGE.
- ZERILLI, Linda. 2006. Feminist Theory and the Canon of Political Thought. In DRYZEK, John – HONIG, Bonnie – PHILLIPS, Anne (ed.): *The Oxford Handbook of Political Theory*. Oxford: Oxford University Press, s. 106 – 124.